

A Cognitive Analysis of Embodied Metaphors in the Aphorisms of Nahj al-Balagha

(Research Article)

Yahya Ataei^{1*} , Nematollah Behraqam²

Submission Date: 27 August 2024

Revision Date: 1 November 2024

Acceptance Date: 15 December 2024

(Page 105-128)

Abstract

The conceptual metaphor theory models cognitive structures based on linguistic tools and explains the perception of abstract concepts through cognitive mapping. Nahj al-Balagha employs this mechanism, representing abstract concepts through sensory and embodied experiences. This study, using a qualitative textual analysis approach, examines the conceptual metaphors of “heart,” “tongue,” and “hand” in the aphorisms of Nahj al-Balagha and analyzes their social, cultural, and philosophical dimensions. The main issue addressed is the explanation of the role of these concepts in language and their reflection in social thought and behavior. The objective of the study is to investigate the function of body parts as conceptual symbols and analyze the relationship between human emotions and metaphorical imagery in the words of Imam Ali^(AS). The theoretical foundations are based on Lakoff and Johnson’s cognitive mapping theories, as well as Kövecses and Unger’s discussions on the transfer of abstract meaning from the concrete. The results indicate that the metaphors of “heart,” “tongue,” and “hand” in Nahj al-Balagha play profound psychological and social roles in addition to their linguistic functions. “Heart,” as the center of emotions, faith, and will, is associated with concepts such as sincerity and love. “Tongue” symbolizes verbal power, social responsibility, and influence in human and political relationships, while “hand” represents concepts such as power, justice, and will. The results of analyses show that these metaphors move from the concrete to the abstract, reflecting Imam Ali’s deep insights into human

1. Assistant Professor of Persian Language and Literature, Payam Noor University, Tehran, Iran

2. Assistant Professor of Arabic Language and Literature, Farhangian University, Tehran, Iran

*: Corresponding Author:

Email: y.ataei@pnu.ac.ir

How to cite this article: Ataei, Y., & Behraqam, N. (2024). A Cognitive Analysis of Embodied Metaphors in the Aphorisms of Nahj al-Balagha, *Quarterly Journal of Nahj al-Balagha Research*, 12(47), 105-128. <https://doi.org/10.22084/NAHJ.2025.30617.3163>

characteristics. The results highlight the importance of linguistic schemas in the analysis of religious texts showing that understanding these metaphors leads to a deeper comprehension of social, philosophical, and psychological structures.

Keywords: Conceptual metaphor, Nahj al-Balagha, schema, embodiment, mapping.

Extended Abstract

1. Introduction

Nahj al-Balāgha [nahdʒ al bala:ʔa], as one of the foundational Islamic and literary texts, not only conveys profound religious, ethical, and social themes but also embodies complex and meaningful linguistic and rhetorical structures that invite analysis through the lens of cognitive linguistics. The aphorisms of Nahj al-Balāgha, especially those addressing ethics and education, are replete with metaphorical imagery that connects abstract concepts such as faith, piety, rationality, justice, and morality with concrete everyday experiences. An analysis of these metaphors reveals that the language of Imām ‘Alī [ʔi'ma:m ʕali:] in these aphorisms is not merely a medium of communication but also a framework for organizing experience, guiding the audience's cognition, and shaping intellectual systems.

Since metaphor in cognitive linguistics is regarded not simply as a rhetorical ornament but as a cognitive tool for constructing meaning, this study aims to examine embodied metaphors in the aphorisms of Nahj al-Balāgha. By “embodied metaphors” we mean those that emerge from bodily experience and image schemas grounded in physical perception. Within this framework, concepts such as qalb [qalb] “heart” and lisān [lisa:n] “tongue” function not merely as body parts but as cognitive signifiers intertwined with ethical, epistemological, and social meanings.

The necessity of this research lies, on the one hand, in the importance of uncovering meaning-making mechanisms in classical Islamic texts, and on the other hand, in the analytical potential of cognitive linguistics for interpreting such works. The central question is: What role do embodied metaphors in the aphorisms of Nahj al-Balāgha play in representing ethical and epistemological concepts, and what image schemas and conceptual mappings underlie them?

2. Theoretical Framework

The theoretical foundation of this research rests on two main pillars: Conceptual Metaphor Theory (Lakoff & Johnson, 1980) and image schemas. According to Conceptual Metaphor Theory, many abstract

concepts are understood through concrete, tangible ones. For instance, “rationality” is often represented by the metaphor of “light,” whereas “misguidance” is associated with “darkness.” This approach demonstrates that metaphor is rooted in bodily experience and sensory interaction with the world.

In this vein, image schemas such as “control,” “container,” “path,” “center–periphery,” and “life–death” play a fundamental role in shaping metaphors. These schemas are recurrent cognitive structures derived from bodily experience and provide a framework for organizing abstract concepts.

This study focuses on two primary semantic domains in the aphorisms of Nahj al-Balāgha: qalb (heart) and lisān (tongue). In Islamic texts, heart is commonly portrayed as the center of faith, rationality, and morality, while tongue is viewed as the medium of revealing inner states and as an instrument of guidance or deviation. A cognitive analysis of these two domains shows that the embodied metaphors in the aphorisms not only carry moral significance but also organize epistemological structures.

3. Method

The research method used in the present study is descriptive–analytical, based on a qualitative study of the text. For data collection, all aphorisms of Nahj al-Balāgha were reviewed, and instances involving body parts—particularly qalb and lisān—were extracted. These instances were then analyzed within the framework of cognitive linguistics.

The stages of analysis included:

1. Identifying embodied metaphors in the aphorisms.
2. Determining the image schemas underlying each metaphor.
3. Extracting abstract concepts resulting from metaphorical mappings.
4. Categorizing and interpreting the ethical and epistemological functions of these metaphors.

For example, in the aphorisms concerning heart, metaphors such as “heart as container,” “heart as center of guidance,” and “living/dead heart” were identified. In relation to tongue, metaphors such as “tongue as a wild beast,” “tongue as capital,” “tongue as container of knowledge,” and “tongue as instrument of morality” were analyzed.

Throughout the analysis, an effort was made to remain faithful to the text and its religious–ethical context while providing a modern interpretation grounded in cognitive linguistic concepts.

4. Conclusion

The analysis of embodied metaphors in the *Nahj al-Balāgha* demonstrates that these metaphors play a pivotal role in the transmission and structuring of abstract ethical, epistemic, and religious concepts. The findings of this study can be summarized along several key dimensions:

1. Heart as the center of guidance and faith:

In numerous sayings, heart is metaphorically presented as both a receptacle for truth and the center of rationality. The image of the “living heart” signifies spiritual vitality, whereas the “dead heart” indicates moral decay. Moreover, in many instances, heart is positioned in a controlling relationship with the tongue, reflecting the precedence of reason over speech. This metaphor facilitates the abstract yet comprehensible communication of spiritual and human concepts.

2. Tongue as an ethical and social instrument:

In *Nahj al-Balāgha*, tongue is the primary external manifestation of human character. Metaphors such as “tongue as a *sab’a* (predatory animal)” emphasize the danger of harm and the necessity of restraining speech. The metaphor of “tongue as capital” underscores the value and significance of words and their responsible management as an imperative. Additionally, tongue is depicted as a “vessel of knowledge,” whose worth depends on the quality and sincerity of its content.

3. Hand as an instrument of action and will:

Hand functions as a symbol of practical power, volition, and action within social and justice-related contexts. Metaphors concerning the hand demonstrate the linkage between human physical and practical capacity and abstract concepts such as social responsibility, the realization of justice, and social change. Hand thus operates as a mediating element between physical action and ethical–social effects.

4. Dominant image schemas:

The results of analysis further revealed that the image schemas of “control,” “container,” “life/death,” “path,” “capital,” and “power/action” are more recurrent than others in these metaphors. This indicates that the conceptual system of *Nahj al-Balāgha* is profoundly embodied, organized upon sensory and bodily experience.

5. Ethical–epistemic function of metaphors:

The embodied metaphors serve not only as literary imagery but also help to convey ethical and pedagogical messages. Through these metaphors, Imām ‘Alī instructs the audience to control their tongue, maintain the purity of heart, and employ the union of reason and faith for guidance.

6. Interconnection between language, thought, and experience:

The analysis demonstrated that the language of Imām ‘Alī in the sayings employs concrete human experiences as a basis for expressing religious, ethical, and social concepts. Consequently, a strong interconnection emerges among the three levels of “language,” “thought,” and “experience,” enabling a deeper understanding of the wisdom conveyed in the text.

Overall, the results of the present study revealed that embodied metaphors in Nahj al-Balāgha are not merely rhetorical devices but serve a fundamental role in structuring ethical and epistemic concepts. An analysis from the perspective of cognitive linguistics allows for a more precise comprehension of the text and demonstrates how the intellectual legacy of Imām ‘Alī is reflected through cognitive–linguistic structures, remaining comprehensible and inspirational for contemporary audiences.

References [in Persian]

- Croft, W., & Cruse, A. (2019). *Cognitive Linguistics*. Trans. Jahānshāh Mirzābeygi. Tehran: Āgāh.
- Dāvoudi, ‘Ā., & Bahārzādeh, P. (2018). Conceptual Metaphors of ‘Paradise’ in the Sermons of Nahj al-Balāgha [nahd̲z al bala:ya]: A Case Study from the Perspective of Cognitive Linguistics. *Nahj al-Balāgha Studies*, 17(58), 83-106.
- Kövecses, Z. (2019). *Metaphor: A Practical Introduction*. Trans. Jahānshāh Mirzābeygi. Tehran: Āgāh.
- Langacker, R. (2018). *Foundations of Cognitive Grammar*. Trans. Jahānshāh Mirzābeygi. Tehran: Āgāh.
- Lee, D. (2018). *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Trans. Jahānshāh Mirzābeygi. Tehran: Āgāh.
- Mousavi Bafrooyi, S. M., & Tavakolnīyā, M. (2019). An Analysis of Conceptual Metaphors and Image Schemas of the ‘Container Above’ in the Language of Nahj al-Balāgha [nahd̲z al bala:ya]. *Language Research (Human Sciences)*, 11(32), 49-76.
- Nahj al-Balāgha [nahd̲z al bala:ya]. (1999). *Translation by Sayyid Ja’far Shahidi*. Tehran: ‘Elmi va Farhangī.
- Nourmohammadi, M., Āqāgolzādeh, F., & Gholfām, A. (2012). Conceptual Analysis of Metaphors in Nahj al-Balāgha [nahd̲z al bala:ya] (A Cognitive Linguistic Approach). *The Iranian Association of Arabic Language and Literature*, 8(22), 155-192.
- Oranger, F., & Schmitt, H. J. (2018). *An Introduction to Cognitive Linguistics*. Trans. Jahānshāh Mirzābeygi. Tehran: Āgāh.
- Salimi, S. F. (2019). A Cognitive Analysis of Metaphor in Nahj al-Balāgha [nahd̲z al bala:ya] (Based on Turner and Fauconnier’s Theory). *‘Alavī Research Journal*, 10(1/19), 125-150.
- Sa’dī, Muslih ibn ‘Abdallāh. (2004). *The Complete Dīvān of Shaykh al-Ajl Sa’dī of Shiraz*. Edited by Mazāher Mosaffā. Tehran: Ruzaneh.

- Tavakolnīyā, M., Mirhosseini, Y., Hassoumi, V., & Mousavi Bafrooyi, M. (2018). The Function of Conceptual Metaphors in Explaining the Concept of 'God' in Nahj al-Balāgha [nahdʒ al bala:ʔa]. *Nahj al-Balāgha Studies*, 17(58), 171-189.
- Arabī, M. (2018). The Conceptual Metaphor of Sin in the Sayings of Imām 'Alī [ʔi'ma:m ʕali:] with Reference to Nahj al-Balāgha [nahdʒ al bala:ʔa] (A Cognitive Approach). *Nahj al-Balāgha Studies*, 17(59), 81-106.

References [In English]

- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A practical introduction*. Oxford University Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.

(مقاله پژوهشی)

بررسی استعاره‌های مفهومی بدنمند در حکمت‌های نهج البلاغه

یحیی عطائی^{۱*}، نعمت‌الله به‌رقم^۲

دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۶/۰۶ بازنگری مقاله: ۱۴۰۳/۰۸/۱۱

پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۰۹/۲۵

(از ص ۱۱۱ تا ۱۲۸)

چکیده

استعاره مفهومی، ساختارهای ادراکی را بر پایه ابزارهای زبانی مدل‌سازی می‌کند و ادراک مفاهیم انتزاعی از طریق نگاشت شناختی را تبیین می‌سازد. نهج البلاغه نیز از این سازوکار بهره برده و مفاهیم انتزاعی را با تکیه بر تجارب حسی و بدنمند بازنمایی کرده است. این پژوهش با رویکرد تحلیل کیفی متنی، استعاره‌های مفهومی «قلب»، «زبان» و «دست» را در کلمات قصار نهج البلاغه بررسی کرده و ابعاد اجتماعی، فرهنگی آن‌ها را تحلیل نموده است. مسأله اصلی، تبیین نقش این مفاهیم در زبان و بازتاب آن‌ها در تفکر و رفتار اجتماعی است. هدف پژوهش بررسی کارکرد اعضای بدن به‌عنوان نمادهای مفهومی و تحلیل ارتباط میان عواطف انسانی و تصاویر استعاری در سخنان امام علی(ع) است. مبانی نظری برپایه دیدگاه‌های لیکاف و کروزر در تصویرسازی شناختی و مباحث کوش و اونگر درباره انتقال معنای انتزاعی از عینی است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که استعاره‌های «قلب»، «زبان» و «دست» در نهج البلاغه علاوه بر کارکرد زبانی، نقش‌های عمیق روان‌شناختی و اجتماعی ایفا می‌کنند. «قلب» به‌عنوان مرکز عواطف، ایمان و اراده با مفاهیمی چون صداقت و عشق پیوند دارد. «زبان» نمادی از قدرت کلامی، مسئولیت اجتماعی و تأثیرگذاری در روابط انسانی و سیاسی است و «دست» مفاهیمی چون قدرت، عدالت و اراده را بازنمایی می‌کند. تحلیل‌ها نشان می‌دهند که این استعاره‌ها از عینیت به انتزاع حرکت کرده و بازتابی از ژرف‌اندیشی امام علی(ع) درباره ویژگی‌های انسانی‌اند. پژوهش حاضر بر اهمیت طرحواره‌های زبانی در تحلیل متون دینی تأکید دارد و نشان می‌دهد که فهم این استعاره‌ها به درک عمیق‌تر ساختارهای اجتماعی و روان‌شناختی می‌انجامد.

کلید واژه‌ها: استعاره مفهومی، نهج البلاغه، طرحواره، بدنمندی، نگاشت.

۱. استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران

۲. استادیار زبان و ادبیات عربی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران

*: نویسنده مسئول

۱. مقدمه

نهج‌البلاغه مجموعه‌ای از خطبه‌ها، نامه‌ها و کلمات قصار امام علی(ع) یکی از برجسته‌ترین آثار ادبی، دینی جهان اسلام همواره مورد توجه اندیشمندان و محققان بوده است. این اثر با زیبایی زبانی و عمق مفاهیم نقش چشمگیری در شکل‌دهی به اندیشه‌های دینی، اجتماعی و اخلاقی ایفا کرده و از آن به‌عنوان منبعی غنی برای تحلیل زبان‌شناختی بهره برده می‌شود. یکی از ویژگی‌های منحصر به فرد این اثر بهره‌گیری هنرمندانه از استعاره‌های مفهومی و طرحواره‌های تصویری برای انتقال مفاهیم انسانی پیچیده و انتزاعی است. این استعاره‌ها به‌ویژه در قالب اعضای بدن انسان، مفاهیم متعالی چون عدالت، ایمان، اخلاق و روابط اجتماعی را از طریق تجارب ملموس و بدنی به مخاطب منتقل می‌کنند.

۱-۱. بیان مسئله

این پژوهش به تحلیل استعاره‌های بدنمند در بخش حکمت‌های نهج‌البلاغه (۴۸۰ جمله قصار) می‌پردازد و هدف آن بررسی شیوه بازنمایی مفاهیم انتزاعی از طریق اعضای بدن «قلب»، «زبان» و «دست» است. این استعاره‌ها دربرگیرنده عناصر جسمانی، ابعاد روان‌شناختی، اجتماعی هستند و به‌عنوان ابزارهای بیان مفاهیم عمیق انسانی و اجتماعی عمل می‌کنند. نظریه‌های زبان‌شناسی شناختی به‌ویژه نظریه استعاره مفهومی و طرحواره‌های تصویری به‌عنوان چارچوب‌های نظری این پژوهش مورد استفاده قرار می‌گیرند تا فرآیند نگاشت مفاهیم عینی به مفاهیم انتزاعی در این استعاره‌ها تحلیل شود.

تحلیل این استعاره‌ها می‌تواند به فهم عمیق‌تری از روابط مفهومی میان اعضای بدن و مفاهیم اخلاقی و ایمانی در نهج‌البلاغه کمک کند. همچنین این پژوهش می‌تواند به‌عنوان مبنای مناسبی برای پژوهش‌های بعدی در حوزه‌های زبان‌شناسی شناختی، فلسفه زبان و مطالعات اجتماعی در متون دینی و فرهنگی دیگر عمل کند. فهم شیوه به‌کارگیری استعاره‌های بدنمند در نهج‌البلاغه به گشودن لایه‌های معنایی جدید از این اثر کمک می‌کند و به‌مثابه ابزار شناختی برای درک مفاهیم انتزاعی و پیچیده در متون دینی نقش دارد.

این پژوهش تلاش دارد تا نقش این استعاره‌ها را در ساختار معنایی و ارتباط آن‌ها با تجربیات ملموس و مفاهیم عمیق اخلاقی و دینی روشن سازد و در این راستا پاسخ به این پرسش‌ها مطلوب پژوهش بوده است:

۱. استعاره‌های بدنمند چگونه در حکمت‌های نهج‌البلاغه تجلی یافته‌اند؟
 ۲. این استعاره‌ها چگونه به انتقال مفاهیم انتزاعی از طریق تجربیات ملموس کمک می‌کنند؟
 ۳. طرحواره‌های تصویری غالب در استعاره‌های بدنمند نهج‌البلاغه کدام‌اند؟
 ۴. چه الگوهایی از نگاشت بین مفاهیم عینی و انتزاعی در این استعاره‌ها دیده می‌شود؟
 ۵. این استعاره‌ها مفاهیمی انتزاعی چون عدالت، ایمان و اخلاق را چگونه بازنمایی می‌کنند؟
- فرضیه‌های این پژوهش بر اساس پرسش‌های مطرح‌شده به شرح زیر خواهد بود:

۱. استعاره‌های بدنمند در نهج‌البلاغه از طرحواره‌های تصویری مشترکی بهره می‌برند که مفاهیم انتزاعی را با تجربیات روزمره پیوند می‌دهند.
۲. این استعاره‌ها نقش کلیدی در تبیین و درک عمیق‌تر مفاهیم دینی، اخلاقی و اجتماعی ایفا می‌کنند.
۳. نگاشت میان عناصر عینی و مفاهیم انتزاعی در استعاره‌های بدنمند نشان‌دهنده پیوستگی میان زبان، اندیشه و تجربه‌های انسانی است.
۴. طرحواره‌های تصویری به کاررفته در استعاره‌های بدنمند نهج‌البلاغه، از میان تجربیات بنیادی فیزیکی مانند جهت، حرکت، کنترل و نیرو انتخاب شده‌اند.
۵. استعاره‌های بدنمند با بازنمایی مفاهیمی چون عدالت، ایمان و اخلاق، نقش مهمی در ساده‌سازی و تبیین مفاهیم انتزاعی ایفا می‌کنند.

۲-۱. پیشینه پژوهش

روش این پژوهش بر تحلیل استعاره‌های بدنمند در حکمت‌های نهج‌البلاغه مبتنی است. با استفاده از رویکرد زبان‌شناسی شناختی، به‌ویژه نظریه استعاره مفهومی لیکاف و جانسون، طرحواره‌های تصویری و نگاشت‌های مفهومی میان تجربیات ملموس و مفاهیم انتزاعی شناسایی و تحلیل می‌شوند. پیکره پژوهش شامل تمامی حکمت‌های نهج‌البلاغه است که در آن‌ها واژگان مرتبط با اعضای بدن به کار رفته‌اند. این حکمت‌ها با روش توصیفی-تحلیلی بررسی می‌شوند تا الگوهای زبانی و فکری مورد مطالعه قرار گیرند. مقالات متعددی درباره استعاره‌های نهج‌البلاغه با رویکرد بلاغی، زبان‌شناسی و شناختی به رشته تحریر درآمده است. با این حال هیچ پژوهشی تاکنون به‌طور مشخص به بررسی استعاره‌های بدنمند «قلب، زبان و دست» و نقش آن‌ها در بازنمایی مفاهیم اجتماعی و اخلاقی در نهج‌البلاغه نپرداخته است. در ذیل به برخی موارد مشابه در این زمینه اشاره می‌شود:

۱. نورمحمدی و همکاران (۱۳۹۱) با تأکید بر این که زبان ذاتاً استعاری است استعاره‌های نهج‌البلاغه را از منظر شناختی تحلیل کرده و مدل‌های مفهومی آن‌ها را بازسازی کرده‌اند.
۲. سلیمی (۱۳۹۸) به تحلیل استعاره‌های مفهومی در نهج‌البلاغه با استفاده از نظریه آمیختگی مفهومی می‌پردازد و نشان می‌دهد که بسیاری از مفاهیم استعاری در این کتاب مانند تقوا، فسق، مرگ و... با استفاده از این مدل شناختی قابل بازسازی هستند.
۳. توکل‌نیا و همکاران (۱۳۹۷) به بررسی مفهوم «خدا» در نهج‌البلاغه از منظر استعاره‌های مفهومی پرداخته و نشان داده‌اند که امام علی(ع) برای تبیین این مفهوم انتزاعی از استعاره‌های وجودی، جهتی و ساختاری بهره گرفته است.
۴. موسوی بفرویی و توکل‌نیا (۱۳۹۸) استعاره‌های مفهومی مرتبط با واژه «فوق» را بررسی کرده‌اند.
۵. عربی (۱۳۹۷) به تحلیل استعاره‌های مفهومی مرتبط با گناه پرداخته و نشان داده است که امام علی(ع) برای مفهوم‌سازی گناه از مدل‌های شناختی گوناگونی استفاده کرده است.

۶. داوودی و بهارزاده (۱۳۹۷) به بررسی استعاره‌های مفهومی مرتبط با بهشت در نهج‌البلاغه پرداخته‌اند و بیان داشته‌اند که امام علی(ع) از حوزه‌های مفهومی عینی مانند مکان و باغ سرسبز برای تصویرسازی این مفهوم انتزاعی بهره برده است.

۳-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

پژوهش حاضر از آن‌رو حائز اهمیت است که میان زبان‌شناسی شناختی و گفتمان دینی-فرهنگی پیوند برقرار می‌سازد و نشان می‌دهد که نهج‌البلاغه چگونه از استعاره‌های بدنمند برای مفهوم‌سازی مفاهیم انتزاعی و پیچیده اخلاقی، اجتماعی و الهی بهره گرفته است. با آن‌که مطالعات گوناگونی درباره زبان استعاری این اثر صورت گرفته، اما پژوهش‌های اندکی به‌طور خاص به بررسی طرحواره‌های بدن محور - به‌ویژه استعاره‌های «قلب»، «زبان» و «دست» و نقش آن‌ها در بازنمایی معناهاى ژرف انسانی پرداخته‌اند. تحلیل این استعاره‌ها افزون‌بر گشودن افق‌های تازه در شناخت زبان امام علی(ع)، روشن می‌سازد که چگونه زبان ریشه‌دار در تجربه‌های جسمانی می‌تواند حامل مفاهیم متعالی باشد. این مطالعه همچنین ظرفیت نظریه استعاره مفهومی و طرحواره‌های تصویری را در تحلیل متون کلاسیک دینی نشان می‌دهد و افق‌های تازه‌ای را برای تأملات اخلاقی و زبان‌شناختی فراهم می‌آورد.

۲. بحث

برای بررسی این موضوع لازم است مفاهیم اصلی به‌کاررفته در این پژوهش به‌طور دقیق تعریف شوند.

۱-۲. استعاره مفهومی و ساختار آن

استعاره مفهومی به این می‌پردازد که استعاره‌ها افزون بر ابزارهای زبانی، ساختارهای شناختی نیز هستند که به یاری آن مفاهیم انتزاعی از طریق تجربیات ملموس درک می‌شوند. بر اساس این نظریه، فرآیندهای ذهنی و مفاهیم پیچیده از یک قلمرو به قلمروی دیگر منتقل می‌شوند. به این فرایند، نگاشت^۱ گفته می‌شود. قلمرو مبدأ^۲ ویژگی‌های عینی و ملموس را دربر می‌گیرد و معمولاً به تجربیات فیزیکی و حسی انسان مرتبط است در حالی که قلمرو مقصد^۳ مفاهیم انتزاعی و غیرملموس را شامل می‌شود (کوچش، ۱۳۹۸: ۳۹). این فرآیند در زبان‌شناسی شناختی نقش مهمی در انتقال مفاهیم پیچیده دارد و به فهم بهتر و ملموس‌تر مفاهیم ذهنی کمک می‌کند (همان: ۱۵۴-۱۵۵). در عبارت «صَدْرُ الْعَاقِلِ صُنْدُوقُ سِرٍّ»، قلمرو مبدأ به صندوق (یک شیء ملموس) اشاره دارد که ویژگی‌های آن به صدر (سینه) منتقل می‌شود. در این‌جا سینه به‌عنوان ظرفی برای نگهداری اسرار استفاده می‌شود. در عبارت «آلَةُ الْإِيَّاسَةِ سَعَةُ الصَّوْدُرِ» ریاست، قلمرو مقصد است که به ویژگی‌های شخصیتی مانند توانایی پذیرش و مدیریت مسائل پیچیده اشاره دارد.

1. Mapping
2. Source Domain
3. Target Domain

جدول ۱. نمونه نگاشت

قلمرو مبدأ (عناصر عینی)	قلمرو مقصد (مفاهیم انتزاعی)
قلب و صدر (سینه) / صندوق	صیانت و رازداری
وسعت و گشایش (فضای دیداری) صدر (سینه)	شکلیابی، حوصله و مدارا
آلت (ابزار)	سعه صدر، ریاست، سروری و مدیریت

این نگاشت (انتقال از معنای عینی (و نیز قاموسی) به مفهوم انتزاعی)، بافت‌محور است و در تمام بافت‌ها یکسان عمل نمی‌کند. «پیش‌نمونه‌های مقوله‌های شناختی ثابت نیستند بلکه وقتی وارد بافت خاصی می‌شود ممکن است تغییر کنند. ساختار داخلی هر مقوله به‌ظاهر وابسته به بافت ۱ و به دانش اجتماعی و فرهنگی ماست که بر حسب مدل‌های فرهنگی و شناختی سازمان می‌یابد» (اونگر و اشمیث، ۱۳۹۷: ۶۸). معنی و حوزه‌های استعاره‌ها تابع متغیرهای زیادی است؛ ولی نقش بافت در تعیین و تعبیر آن بسیار مهم است (کرافت و کروز، ۱۳۹۸: ۲۹۵).

در نهج‌البلاغه استعاره‌های مربوط به اعضای بدن در چارچوب گفتمان دینی، نقش مهمی در تبیین مفاهیم اخلاقی و الهی دارند. این استعاره‌ها که در پیوند با بافت فرهنگی و دینی جامعه شکل گرفته‌اند از اعضای بدن مانند «قلب»، «زبان» و «دست» برای بازنمایی مفاهیمی چون ایمان، نفاق و قدرت استفاده می‌کنند. تأثیر فرهنگ دینی بر این استعاره‌ها باعث شده است که عباراتی مانند «قلب بینا» برای خردمندی، «زبان دوشاخه» برای نفاق و «دست گشوده» برای سخاوت در گفتمان دینی به مفاهیمی بنیادین تبدیل شوند.

جدول ۲. نمونه رابطه استعاره‌های بدنمند در بافت و گفتمان دینی-فرهنگی در نهج‌البلاغه

عضو	مفهوم استعاری در گفتمان دینی	تأثیر بافت فرهنگی و دینی
قلب	«قلب بینا» ← نماد خردمندی و بصیرت	قلب در فرهنگ اسلامی جایگاه ایمان و معرفت الهی است.
زبان	«زبان دوگانه» ← نماد نفاق و دورویی	زبان در سنت دینی وسیله‌ای برای هدایت یا گمراهی محسوب می‌شود.
دست	«دست گشوده» ← نماد سخاوت و بخشش	فرهنگ دینی بر اهمیت دستگیری، صدقه و بخشش و کرامت تأکید دارد که با استعاره دست بیان می‌شود.

۲-۲. بررسی و تحلیل داده‌ها

در زبان عربی مانند بسیاری از زبان‌های دیگر، اعضای بدن به‌عنوان نمادهای قوی و ملموس، نقش مهمی در انتقال و بیان مفاهیم انتزاعی دارند. این ویژگی در آثار ادبی و دینی برجسته به‌ویژه در کلام امام علی (ع) در نهج‌البلاغه به‌وضوح مشاهده می‌شود. در بخش حکمت‌های نهج‌البلاغه واژگان مرتبط با اعضای بدن به‌صورت مکرر برای بیان مفاهیم اخلاقی، ایمانی و اجتماعی به‌کار رفته‌اند. بر پایه تحلیل

پیکره‌ای، بیشترین فراوانی در این میان به واژگان «قلب» (۲۴ بار)، «لسان» (۲۲ بار) و «ید» (۱۲ بار) تعلق دارد؛ پس از آن‌ها اعضای دیگر همچون «عین» (۸ بار)، «صدر» (۴ بار)، «ظهر» (۴ بار)، «وجه» (۳ بار)، «اذن» (۱ بار)، و «رجل» (فاقد کاربرد در این بخش) قرار دارند. در این پژوهش با تمرکز بر سه عضو نخست به تحلیل شناختی استعاره‌های مفهومی مرتبط با قلب، زبان و دست خواهیم پرداخت. پیش از ورود به تحلیل، نمونه‌های مربوط به هر یک از این سه مفهوم ارائه می‌شود:

قلب: دل (۲۴ بار) // لسان: زبان (۲۲ بار) // ید: دست (۱۲ بار) // عین: چشم (۸ بار) // صدر: سینه (۴ بار) // ظهر: پشت (۴ بار) // وجه: روی (۳ بار) // اذن: گوش (۱ بار) // رِجُل: پای (به کار نرفته است).

در این مقاله به تحلیل سه عضو نخست بسنده می‌شود و پیش از تحلیل هریک، جملات قصار مربوط به عضو آورده می‌شود.

۱-۲-۲. قلب (دل)

۱. لِسَانُ الْعَاقِلِ وَرَاءَ قَلْبِهِ وَ قَلْبُ الْأَخْمَقِ وَرَاءَ لِسَانِهِ.
۲. وَ مَنْ هَجَعَ قَلْبُهُ حُبَّ الدُّنْيَا انْطَاطَ قَلْبُهُ مِنْهَا بِثَلَاثِ هَمٍّ لَا يُعْبَهُ وَ حِرْصٍ لَا يَتْرُكُهُ وَ أَمَلٍ لَا يُدْرِكُهُ
۳. مَنْ قَلَّ وَرَعُهُ مَاتَ قَلْبُهُ وَ مَنْ مَاتَ قَلْبُهُ دَخَلَ النَّارَ
۴. وَ مِنْهُمْ تَارِكٌ لِانْتِكَارِ الْمُنْكَرِ بِلِسَانِهِ وَ قَلْبِهِ وَ يَدِهِ فَذَلِكَ مَيِّتُ الْأَحْيَاءِ
۵. فَمَنْ لَمْ يَعْرِفْ بِقَلْبِهِ مَعْرُوفاً وَ لَمْ يُنْكِرْ مُنْكَراً قَلْبٌ فَجَعَلَ أَعْلَاهُ أَسْفَلَهُ وَ أَسْفَلَهُ أَعْلَاهُ
- عَرَّ قَلْبُ الْأَخْمَقِ فِي فِيهِ وَ لِسَانُ الْعَاقِلِ فِي قَلْبِهِ
۷. قُلُوبُ الرِّجَالِ وَخَشِيَّةٌ فَمَنْ تَأَلَّفَهَا أَقْبَلَتْ عَلَيْهِ
۸. إِنَّ هَذِهِ الْقُلُوبَ تَمَلُّ كَمَا تَمَلُّ الْأَبْدَانُ فَابْتَغُوا لَهَا طَرَائِفَ الْحِكَمِ
۹. لِسَانُ الْعَاقِلِ تَابِعَ لِقَلْبِهِ وَ كَانَ قَلْبُ الْأَخْمَقِ تَابِعَ لِللسانِ
۱۰. إِنَّ هَذِهِ الْقُلُوبَ أَوْعِيَّةٌ فَخَيْرُهَا أَوْعَاهَا فَاحْفَظْ عَيْنِي مَا أَقُولُ لَكَ
۱۱. إِنَّ الْإِيمَانَ يَبْدُو لِمُظَّةٍ فِي الْقَلْبِ كُلَّمَا زَادَ الْإِيمَانُ زَادَتْ اللَّمُظَّةُ
۱۲. أَوْ مُنْقَاداً حِمْلَةً الْحَقِّ لَا بَصِيرَةَ لَهُ فِي أَحْتَائِهِ يَنْقَدِحُ الشُّكُّ فِي قَلْبِهِ لِأَوَّلِ عَارِضٍ مِنْ شُبْهَةٍ أَلَا لَا ذَا وَ لَا ذَاكَ
۱۳. إِنَّ لِلْقُلُوبِ شَهْوَةً وَ إِقْبَالاً وَ إِذْبَاراً فَأَتَوْهَا مِنْ قَبْلِ شَهْوَتِهَا وَ إِقْبَالِهَا فَإِنَّ الْقَلْبَ إِذَا أُكْرِهَ عَمِيَ
۱۴. الْإِيمَانُ مَعْرِفَةٌ بِالْقَلْبِ وَ إِقْرَارٌ بِاللِّسَانِ وَ عَمَلٌ بِالْأَرْكَانِ
۱۵. إِنَّ مِنْ صِحَّةِ الْبَدَنِ تَقْوَى الْقَلْبِ
۱۶. الْقَلْبُ مُصْحَفُ الْبَصَرِ
۱۷. فِي صِفَةِ الْمُؤْمِنِ الْمُؤْمِنُ بِشَرِّهِ فِي وَجْهِهِ وَ حَزْنُهُ فِي قَلْبِهِ أَوْسَعُ شَيْءٍ صَدْرًا وَ أَذَلُّ شَيْءٍ نَفْسًا يَكْرَهُ الرِّفْعَةَ وَ يَشْتَأُ السُّمْعَةَ

۱۸. فَذَلِكَ الَّذِي أَصَابَ سَبِيلَ الْهُدَى وَ قَامَ عَلَى الطَّرِيقِ وَ نَوَّرَ فِي قَلْبِهِ الْيَقِينَ

۱۹. فَمِنْهُمْ الْمُنْكَرُ لِلْمُنْكَرِ بِيَدِهِ وَ لِسَانِهِ وَ قَلْبِهِ فَذَلِكَ الْمُسْتَكْمِلُ لِحِصَالِ الْخَيْرِ

۲۰. يَا كَيْمِلُ هَلْكَ خِزَانُ الْأَمْوَالِ وَ هُمْ أَحْيَاءُ وَ الْعُلَمَاءُ بَاقُونَ مَا بَقِيَ الدَّهْرُ أَعْيَانُهُمْ مَفْقُودَةٌ وَ أَمْثَالُهُمْ فِي الْقُلُوبِ مُوجُودَةٌ

۲۱. أُولَئِكَ... يَزْرَعُونَهَا فِي قُلُوبِ أَشْبَاهِهِمْ

۲۲. أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ إِنَّهُ مَنْ رَأَى عَدُوًّا يُعْمَلُ بِهِ وَ مُنْكَرًا يُدْعَى إِلَيْهِ فَأَنْكَرَهُ بِقَلْبِهِ فَقَدْ سَلِمَ وَ بَرِيَ

۲۳. وَ مِنْهُمْ الْمُنْكَرُ بِقَلْبِهِ وَ التَّارِكُ بِيَدِهِ وَ لِسَانِهِ

۲۴. إِنَّ مِنْ الْبَلَاءِ الْفَاقَةَ وَ أَشَدُّ مِنْ الْفَاقَةِ مَرَضُ الْبَدَنِ وَ أَشَدُّ مِنْ مَرَضِ الْبَدَنِ مَرَضُ الْقَلْبِ

۲-۲-۲. تصویرسازی‌های شناختی

۱. زبان پشت قلب و قلب پشت زبان: در حکمت نخست^۱ رابطه زبان و قلب استعاره‌ای از ترتیب عقل و احساس است. این تصویر نشان می‌دهد که زبان (ابزار بیان) باید تحت کنترل قلب (مرکز تفکر و تصمیم‌گیری) باشد. زبان عاقل تابع قلب است درحالی‌که قلب احمق، تابع زبان است. این تصویرسازی نمایانگر تقدم عقل بر گفتار و بی‌مبالاتی احمقانه در سخن گفتن است.

۲. قلب گرفتار محبت دنیا (حکمت ۲): قلب استعاره‌ای از مرکز تمایلات انسانی است. علاقه بیش از حد به دنیا به صورت فیزیکی به گرفتارشدن و سنگینی قلب تصویر شده است. این استعاره نشان‌دهنده تأثیرات منفی وابستگی به دنیا بر روح و روان انسان است.

۳. مرگ قلب (حکمت ۳ و ۴): قلب به عنوان نمادی از زندگی اخلاقی و معنوی به کار رفته است. مرگ قلب استعاره‌ای برای از دست دادن روح معنوی و سقوط اخلاقی است.

۴. وارونگی قلب (حکمت ۵): قلب به عنوان مرکز قضاوت و تشخیص، وارونه‌شدن را تجربه می‌کند که نمایانگر بی‌ثباتی و گمراهی اخلاقی است.

۵. ارتباط قلب و زبان (ح ۶ و ۹): قلب و زبان در یک پیوستار منطقی و معنوی قرار می‌گیرند. استعاره «قلب در دهان» برای احمق نشان از عدم تعمق و سریع سخن گفتن دارد در حالی‌که «زبان در قلب» برای عاقل، بر خردمندی و تسلط بر گفتار تأکید می‌کند. این استعاره به طرحواره‌ای از «کنترل درونی» اشاره دارد.

۶. قلب‌های وحشی (ح ۷): قلب به موجودی زنده تشبیه شده است که تنها با مهربانی و محبت می‌توان آن را رام و آرام کرد. این تصویرسازی، تعاملات اجتماعی را با طرحواره‌ای از «اهلی‌سازی»، «تربیت» و «آرام‌بخشی» در ذهن تداعی می‌کند.

۷. خستگی قلب‌ها (ح ۸): قلب با بدن مقایسه شده که نیاز به تنوع و طراوت دارد. این استعاره طرحواره «قلب به عنوان ارگان زنده» را به تصویر می‌کشد که نیازمند تغذیه معنوی و حکمت‌های تازه است.

۱. شماره‌هایی که در این جا آورده می‌شود شماره حکمت‌ها در نهج البلاغه نیست بلکه مربوط به فهرستی است که در این مقاله آمده است. گاهی جهت اختصار «ح» بیانگر «حکمت» است.

۸. قلب به‌عنوان ظرف (ح/۱۰): قلب ظرفی است که میزان ظرفیت آن به قابلیت درک و پذیرش حکمت بستگی دارد. این استعاره، قلب را مکانی برای نگهداری دانش و ایمان تصور می‌کند و بهترین قلب‌ها را دارای بیشترین گنجایش می‌داند.
۹. ایمان به‌عنوان نور (ح/۱۱): ایمان به نور و قلب به مکانی برای ظهور این نور تشبیه شده است. این تصویرسازی نشان‌دهنده رابطه مستقیم میان عمق ایمان و روشنی معنوی است.
۱۰. تصویر قلب به‌عنوان ایزاری برای انکار فساد و منکرات (ح/۱۹): قلب به‌عنوان ایزاری برای انکار فساد یاد می‌شود. این تصویر نشان‌دهنده این است که قلب، نه تنها محل احساسات، بلکه منبعی برای اعمال اخلاقی و تصمیمات درست در مقابل فساد است.
۱۱. قلب به‌عنوان محلی برای علم و معرفت (ح/۲۰): در این حکمت اشاره به قلب به‌عنوان محل ذخیره‌سازی علم و معرفت دارد که به‌صورت ماندگار در قلب‌ها باقی می‌ماند. این تصویر به‌طور استعاری به‌قدرت قلب در نگهداری و انتقال دانش و ارزش‌های اخلاقی اشاره دارد.
۱۲. قلب به‌عنوان محل ایمان و صداقت (ح/۲۲): از قلب به‌عنوان محل درک ایمان و رد فساد یاد شده است. این تصویر نشان‌دهنده نقش قلب در تعیین و پذیرش ایمان و صحت عمل انسان است.
۱۳. قلب به‌عنوان مرکز سلامت معنوی (ح/۲۴): اشاره به بیماری قلبی به‌عنوان بدترین نوع بیماری‌ها دارد. این تصویر درک منفی از قلب به‌عنوان محل بیماری‌های معنوی را در بر دارد.
- در این جملات تصویر قلب به‌طور خاص به‌عنوان منبع اخلاق و ایمان و به‌عنوان محلی برای تصمیم‌گیری و واکنش به فساد و منکرات مطرح شده است.

۱-۲-۲. طرحواره‌های قلب

۱. کنترل: در حکمت اول زبان و قلب در رابطه کنترل و فرمان‌پذیری تصویر شده‌اند؛ زبان نباید بدون فرمان قلب عمل کند. در حکمت‌های ۱۴، ۱۵ و ۱۸، قلب، دستگاه اصلی هدایت و پذیرش حقیقت معرفی می‌شود. این طرحواره نشان‌دهنده تعامل بین دل و اعتقاد است جایی که قلب نقش هدایتگر را ایفا می‌کند (طرحواره قلب به‌عنوان مرکز هدایت و ایمان).
۲. سنگینی: در حکمت دوم علاقه به دنیا با سنگینی و گرفتگی قلب تصویر شده است.
۳. زندگی/مرگ: قلب زنده نمادی از حیات معنوی و قلب مرده نشان‌دهنده فساد اخلاقی است.
۴. جهتی: در حکمت پنجم وارونگی قلب نشان‌دهنده گمراهی و انحراف است.
۵. آسیب‌پذیری و شکننده‌بودن: در حکمت ۱۲ و ۱۳ اشاره به احتمال شک و شبهه در قلب فرد می‌رود. این طرحواره بیانگر آسیب‌پذیری قلب در برابر تأثیرات بیرونی است.
۶. مکان (قلب به‌عنوان مرکز ردایل و فضایل اخلاقی): در حکمت ۱۷ قلب به‌عنوان مرکزی برای احوالات اخلاقی و درونی انسان معرفی می‌شود که در آن احساسات و نگرش‌ها نسبت به مسائل اخلاقی نظیر فروتنی، انکار ظلم و کراهت از شهرت شکل می‌گیرد. در حکمت ۲۴ اشاره به بیماری قلبی به‌عنوان نوعی از بدترین بیماری‌هاست. این طرحواره بیانگر اهمیت سلامت قلب از لحاظ معنوی است. حکمت ۲۲ قلب

را به عنوان محلی برای پذیرش ایمان و رد فساد معرفی می‌کند. این طرحواره به طور خاص بر تأثیر قلب در فرآیند ایمان‌ورزی و اخلاق تأکید دارد. حکمت ۲۰ نشان می‌دهد که قلب نه تنها محل احساسات، بلکه مرکز علم و معرفت است. این طرحواره به طور انتزاعی به این نکته اشاره دارد که قلب درواقع مکان نگهداری و انتقال دانش‌های دینی و اخلاقی است. در حکمت ۱۹ قلب به عنوان محل تصمیم‌گیری برای انکار فساد و منکر مطرح می‌شود. این طرحواره، قلب را به عنوان جایگاه کنترل (و عدم کنترل) و اعمال قدرت اخلاقی در مقابله با فساد و ظلم معرفی می‌کند.

۲-۲-۲-۲. مفاهیم انتزاعی حاصل از تصاویر و طرحواره‌های قلب

در این بخش نقش چندوجهی و پیچیده قلب در اخلاق، ایمان و زندگی انسانی بررسی می‌شود. این تحلیل‌ها بر پایه تصویرسازی‌های شناختی، طرحواره‌ها، مفاهیم انتزاعی و نتایج اخلاقی و معنوی استوارند. قلب به عنوان عنصری اساسی در پذیرش حقیقت، ایمان، شک و تردید، قضاوت اخلاقی، تمایلات درونی و تغییرات روان‌شناختی نقشی حیاتی دارد و در حکمت‌ها بر این ابعاد به طور عمیق تأکید شده است:

۱. نقش عقل و ایمان در کنترل قلب

کنترل عقل در برابر احساس: تقدم عقل و اندیشه بر گفتار و رفتار، نشانه حکمت و خردمندی است (حکمت/۷).

ایمان و تقوا: قلب زنده با تقوا معنا می‌یابد و از گناه دوری می‌کند (حکمت/۶).

رشد ایمان: ایمان چون نوری درونی فرآیند تکامل معنوی را هدایت می‌کند (حکمت/۱۴).

قلب مرکز ایمان: قلب جایگاه پذیرش حقیقت و رسیدن به یقین است (حکمت/۱۸).

۲. تأثیر قلب بر قضاوت و اخلاق اجتماعی

تشخیص و قضاوت صحیح: وارونگی قلب، انسان را در تشخیص خیر و شر دچار انحراف می‌کند (حکمت/۵).

نهی از منکر: بی‌توجهی به مسئولیت اجتماعی، نشانه مرگ معنوی قلب است (حکمت/۴).

هشدار به گمراهی اخلاقی: ترک امر به معروف و نهی از منکر، باعث زوال اخلاقی می‌شود (حکمت/۸).

انکار فساد: قلب سالم، فساد و منکرات را رد می‌کند و مسیر درستی را برمی‌گزیند (حکمت/۱۹).

۳. ارتباط قلب با دنیا و تمایلات انسانی

وابستگی به دنیا: دلبستگی بیش از حد به دنیا، ذهن و روح را آشفته می‌کند (حکمت/۹).

عشق و کراهت: قلب انسان تحت تأثیر میل و نفرت است و این احساسات بر قضاوت او اثر می‌گذارند (حکمت/۱۳).

قلب به عنوان مرکز اراده: تصمیم‌گیری‌های انسان در قلب شکل می‌گیرد (حکمت/۱۳).

۴. تأثیر قلب در گفتار، پندار و دانش

کنترل گفتار: زبان بازتاب قلب است؛ اندیشیدن پیش از سخن گفتن، نشانه خردمندی است (حکمت/۱۰).

تعامل اجتماعی: مهربانی و جلب قلوب کلید موفقیت در روابط انسانی است (حکمت/۱۱).

علم و معرفت: قلب، محل ذخیره و انتقال دانش است و رشد فکری را ممکن می سازد (حکمت/۲۰).

۵. سلامت معنوی و روان شناختی قلب

تغذیه معنوی: قلب برای جلوگیری از خستگی نیازمند حکمت های جدید و تفکر خلاق است (حکمت/۱۲).

ظرفیت درک: قلب ها از نظر توانایی پذیرش دانش و معنویت متفاوت اند (حکمت/۱۳).

سلامت معنوی: بیماری های قلبی در نهج البلاغه به بیماری های معنوی اشاره دارند و غفلت از آنها سقوط روحی را به دنبال دارد (حکمت/۲۴).

۳-۲-۲. لسان (زبان)

در این بخش به تحلیل مفاهیم مرتبط با زبان یا لسان پرداخته می شود. «زبان» هم چنان که ابزاری برای ارتباطات روزمره است در حکمت های دینی نیز به عنوان وسیله ای برای بیان شخصیت، اخلاق و ایمان انسان ها مطرح می شود. با استفاده از تصویرسازی های شناختی، طرحواره ها، مفاهیم انتزاعی و نتایج اخلاقی، تحلیل هایی برای درک دقیق تر این مفاهیم ارائه می دهیم.

۱. لِسَانُ الْعَاقِلِ وَرَاءَ قَلْبِهِ وَ قَلْبُ الْأَخْمَقِ وَرَاءَ لِسَانِهِ

۲. هَانَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ مِنْ أَمْرِ عَلَيْهَا لِسَانُهُ

۳. وَالْأَخْمَقُ تَسْبِقُ حَدَقَاتُ لِسَانِهِ وَقَلَاتُ كَلَامِهِ مُرَاجَعَةٌ فِكْرِهِ وَمَا خَصَّةٌ رَأْيِهِ.

۴. الْمَرْءُ مَحْبُوءٌ تَحْتَ لِسَانِهِ

۵. تَكَلَّمُوا تُعَرَفُوا فَإِنَّ الْمَرْءَ مَحْبُوءٌ تَحْتَ لِسَانِهِ

۶. لَا تَجْعَلَنَّ ذَرْبَ لِسَانِكَ عَلَى مَنْ أَنْطَقَكَ وَ بَلَاغَةَ قَوْلِكَ عَلَى مَنْ سَدَّدَكَ

۷. اللَّسَانُ سُبُعٌ إِنْ خُلِيَ عَنْهُ عَقَرٌ

۸. مِنْهُمْ الْمُتَكَبِّرُ بِقَلْبِهِ وَ التَّارِكُ بِيَدِهِ وَ لِسَانِهِ فَذَلِكَ الَّذِي ضَمِعَ أَشْرَفَ الْخَصْلَتَيْنِ مِنَ الثَّلَاثِ وَ تَمَسَّكَ بِوَاحِدَةٍ

۹. وَ مِنْهُمْ تَارِكٌ لِانْتِكَارِ الْمُتَكَبِّرِ بِلِسَانِهِ وَ قَلْبِهِ وَ يَدِهِ فَذَلِكَ مِيتُ الْأَحْيَاءِ

۱۰. فَاخْزُنْ لِسَانَكَ كَمَا تَخْزُنُ ذَهَبَكَ وَ وَرَقَكَ قُرْبَ كَلِمَةٍ سَلَبَتْ نِعْمَةً وَ جَلَبَتْ نِقْمَةً

۱۱. وَ سُئِلَ عَنِ الْإِيمَانِ فَقَالَ الْإِيمَانُ مَعْرِفَةٌ بِالْقَلْبِ وَ إِفْرَارٌ بِاللِّسَانِ وَ عَمَلٌ بِالْأَرْكَانِ

۱۲. وَ مَنْ أَنْكَرَهُ بِلِسَانِهِ فَقَدْ أُجِرَ وَ هُوَ أَفْضَلُ مِنْ صَاحِبِهِ

۱۳. الْمُتَكَبِّرُ لِلْمُنْكَرِ بِيَدِهِ وَ لِسَانِهِ وَ قَلْبِهِ فَذَلِكَ الْمُسْتَكْمِلُ لِخِصَالِ الْخَيْرِ

۱۴. طَوْبِي لِمَنْ... أَمْسَكَ الْفَضْلَ مِنْ لِسَانِهِ...

۱۵. مَنْ نَصَبَ نَفْسَهُ لِلنَّاسِ إِمَامًا فَلْيَبْدَأْ بِتَعْلِيمِ نَفْسِهِ قَبْلَ تَعْلِيمِ غَيْرِهِ وَ لِيَكُنْ تَأْدِيبُهُ بِسِرِّهِ قَبْلَ تَأْدِيبِهِ بِلِسَانِهِ

۱۶. أَوْضَعْ الْعِلْمَ مَا وَقَفَ عَلَى اللِّسَانِ وَ أَرْفَعُهُ مَا ظَهَرَ فِي الْجَوَارِحِ وَ الْأَرْكَانِ

۱۷. وَ مِنْهُمْ الْمُتَكَبِّرُ بِلِسَانِهِ وَ قَلْبِهِ وَ التَّارِكُ بِيَدِهِ فَذَلِكَ مُتَمَسِّكٌ بِخَصْلَتَيْنِ مِنْ خِصَالِ الْخَيْرِ وَ مُضَيِّعٌ خَصْلَةً

۱۸. قَلْبُ الْأَخْمَقِ فِي فِيهِ وَ لِسَانُ الْعَاقِلِ فِي قَلْبِهِ

۱۹. إِنَّمَا الْأَجْرُ فِي الْقَوْلِ بِاللِّسَانِ وَ الْعَمَلِ بِالْأَيْدِي وَ الْأَقْدَامِ

۲۰. وَ ذَلِكَ أَنَّهُ قُضِيَ فَأَنْقَضَى عَلَى لِسَانِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ يَا عَلِيُّ لَا يُبْعِضُكَ مُؤْمِنٌ وَلَا يُجِبُّكَ مُنَافِقٌ

۴-۲-۲. تصویرسازی‌های شناختی «لسان»

مفهوم «زبان» در این جملات به‌طور خاص به‌عنوان نماینده روح و ذهن انسان‌ها و حتی به‌عنوان شاخصی از وضعیت اخلاقی و معنوی افراد به تصویر کشیده می‌شود:

۱. زبان به‌عنوان ابزار قدرت یا ضعف عقل: در حکمت اول (لسان العاقل و قلب الحمق)، زبان عاقل تحت هدایت قلب است درحالی‌که قلب احمق تحت تسلط زبان است. این تصویر نشان می‌دهد که زبان می‌تواند نشان‌دهنده ساختار ذهنی و عقلانی فرد باشد.

۲. زبان به‌عنوان نماینده شخصیت: در حکمت پنجم (تکلموا تعرفوا) زبان نمایانگر شخصیت درونی انسان‌هاست. این تصویر نشان‌دهنده ارتباط تنگاتنگ میان آنچه که فرد می‌گوید و آنچه که در درون او وجود دارد است.

۳. زبان به‌عنوان نشانه عقل و دانش: در حکمت‌های بعدی از زبان به‌عنوان ابزاری برای فهم و شناخت انسان‌ها یاد می‌شود. زبان هم وسیله‌ای برای بیان و هم نمایانگر سطح دانش و خرد فرد است.

۴. زبان به‌عنوان قدرت تخریب یا سازندگی: در حکمت دهم (اخرن لسانک) زبان به‌عنوان ابزاری اشاره می‌شود که اگر به‌درستی کنترل نشود، می‌تواند منجر به عواقب منفی گردد و حتی به‌جای نعمت، نعمت به بار آورد. این تصویر به خطرات ناشی از زبان بی‌ضابطه اشاره دارد.

۱-۴-۲-۲. طرحواره‌های «لسان»

در این جملات طرحواره‌های گوناگونی از نقش زبان و ارتباط آن با اخلاق و عقل انسان‌ها ترسیم شده است:

۱. ابزار، کنترل و تسلط: در حکمت اول زبان به‌عنوان ابزاری تحت هدایت عقل نشان داده می‌شود. در این طرحواره زبان به‌طور مستقیم با عقل و اندیشه انسان‌ها پیوند دارد و از این‌رو کنترل زبان بیانگر تسلط بر خرد است. این طرحواره را می‌توان «طرحواره کنترل»^۱ یا «طرحواره زبان به‌عنوان ابزار خرد» نامید. زبان در این طرحواره به‌عنوان وسیله‌ای تحت هدایت عقل تصویر می‌شود بدین معنی که توانایی کنترل زبان نشان‌دهنده تسلط فرد بر عقل و اندیشه خود است. این طرحواره ریشه در مفهوم استعاری «عقل، فرمانده زبان است» دارد که نشان می‌دهد گفتار انسان بازتابی از میزان خردمندی و خودکنترلی اوست.

۲. زبان و شخصیت درونی (ح/۵ و ۶): نشان‌دهنده ارتباط مستقیم بین زبان و شخصیت درونی انسان‌هاست. در این طرحواره هر فرد از طریق سخن خود شناخته می‌شود و زبان به‌عنوان ابزاری برای نشان دادن شخصیت واقعی فرد استفاده می‌شود.

۳. زبان نماد کنترلی بر منش و اخلاق: حکمت دهم به‌وضوح بیان می‌کند که زبان می‌تواند عواقب اخلاقی مثبت یا منفی به همراه داشته باشد. این طرحواره بر اهمیت کنترل زبان به‌عنوان ابزاری برای حفظ اخلاق تأکید دارد.

۵-۲-۲. مفاهیم انتزاعی حاصل از تصاویر و طرحواره‌های «لسان»

بررسی حکمت‌ها نشان می‌دهد که مفاهیم انتزاعی مانند عقل، اخلاق، ایمان و شخصیت در ارتباطی تنگاتنگ با زبان قرار دارند. زبان در این جملات صرفاً وسیله‌ای برای انتقال مفاهیم نیست بلکه در فرآیندهای شناختی، اخلاقی و اجتماعی نقشی بنیادین ایفا می‌کند:

۱. عقل و خرد: در حکمت نخست زبان فرد عاقل تحت هدایت قلب است: «قَلْبُ الْأَحْمَقِ فِيهِ وَ لِسَانُ الْعَاقِلِ فِي قَلْبِهِ». این جمله بر ارتباط مستقیم میان عقل و زبان تأکید دارد به این معنا که زبان وسیله‌ای برای بیان خرد و خردورزی محسوب می‌شود.

۲. شخصیت و معرفت: در حکمت‌های ۵ و ۶ زبان به‌عنوان نمایانگر شخصیت درونی و میزان معرفت فرد معرفی شده است. گفتار هر شخص می‌تواند سطح دانش و درک او را آشکار کند و به‌نوعی بازتابی از درون او باشد.

۳. اخلاق و نتایج آن: در حکمت ۱۰ پیامدهای اخلاقی زبان مطرح شده است ازجمله تأکید بر کنترل زبان برای جلوگیری از نتایج منفی آن. این مفهوم، زبان را ابزاری اخلاقی معرفی می‌کند که می‌تواند بر زندگی فرد و جامعه اثرگذار باشد.

۴. ایمان و اخلاق: در حکمت‌های متعدد، زبان ابزاری برای نمایش ایمان و اخلاق فردی مطرح شده است. این امر نشان می‌دهد که ایمان تنها امری درونی نیست و وابسته به گفتار و رفتار نیز هست.

در حکمت ۱۱ ایمان به‌صورت یک فرآیند سه‌مرحله‌ای تصویر شده است: «الْإِيمَانُ مَعْرِفَةٌ بِالْقَلْبِ وَ إِقْرَارٌ بِاللِّسَانِ وَ عَمَلٌ بِالْأَرْكَانِ» ایمان نخست در قلب شکل می‌گیرد (شناخت درونی: پندار)، سپس با زبان اظهار می‌شود (بیان شفاهی: گفتار) و سرانجام در عمل بروز می‌یابد (رفتار). این فرآیند، طرحواره‌ای شناختی را ترسیم می‌کند که از درون به بیرون گسترش می‌یابد.

۵. تأثیر زبان بر روابط اجتماعی: در حکمت‌های ۵ و ۶ زبان به‌عنوان معیار شناخت شخصیت افراد در تعاملات اجتماعی در نظر گرفته شده است. این امر نشان می‌دهد که گفتار نقش مهمی در روابط انسانی و درک متقابل ایفا می‌کند.

۶. زبان، تصویرسازی شناختی و کمال اخلاقی: در حکمت ۱۴ ویژگی‌های فردی همچون فروتنی، کسب روزی حلال و نیکو بودن باطن مطرح شده است: «طُوبَى لِمَنْ ذَلَّ فِي نَفْسِهِ وَ طَابَ كَسْبُهُ وَ صَلَحَتْ سِرِيرَتُهُ». این جمله از طریق تصویرسازی شناختی، رابطه میان فضائل اخلاقی و رشد معنوی را به نمایش می‌گذارد و نشان می‌دهد که چگونه ویژگی‌های درونی در رفتار فرد تجلی می‌یابند.

۳-۲. ید (دست)

۱. قَدْ لَفِيَهِ عِنْدَ مَسِيرِهِ إِلَى الشَّامِ دَهَاقِينَ الْأَنْبَارِ فَتَرَجَّلُوا لَهُ وَ اسْتَدُّوا بَيْنَ يَدَيْهِ

۲. إِنَّهُ مَنْ وَسَّعَ عَلَيْهِ فِي ذَاتِ يَدِهِ فَلَمْ يَرِ ذَلِكَ اسْتِدْرَاجًا فَقَدْ أَمِنَ مَخُوفًا
۳. وَ مَنْ ضَيَّقَ عَلَيْهِ فِي ذَاتِ يَدِهِ فَلَمْ يَرِ ذَلِكَ اخْتِبَارًا فَقَدْ ضَيَّعَ مَأْمُولًا
۴. وَ مَنْ ضَرَبَ يَدَهُ عَلَى فَخِذِهِ عِنْدَ مُصِيبَتِهِ خِطَّ عَمَلُهُ
۵. لَا يَصْدُقُ إِيْمَانُ عَبْدٍ حَتَّى يَكُونَ بِمَا فِي يَدِ اللَّهِ أَوْثَقَ مِنْهُ بِمَا فِي يَدِهِ
۶. وَ اللَّهُ لَدُنْيَاكُمْ هَذِهِ أَهْوَاؤُ فِي عَيْنِي مِنْ عِرَاقِ خَنْزِيرٍ فِي يَدِ مَجْدُومٍ
۷. وَ مِنْهُمْ تَارِكُ لِانْكَارِ الْمُنْكَرِ بِلِسَانِهِ وَ قَلْبِهِ وَ يَدِهِ فَذَلِكَ مَيِّتُ الْأَخْيَارِ
۸. فَمَنْ جَعَلَ الْمَرْءَ دَيْدَنًا لَمْ يُصْبِحْ لَيْلُهُ وَ مَنْ هَالَهُ مَا بَيْنَ يَدَيْهِ نَكَصَ عَلَى عَقَبِيهِ
۹. مَتَى اسْتَهْوَتْكَ أَمْ مَتَى غَرَّتْكَ أَمْ بِمَصَارِعِ آيَاتِكَ مِنَ الْبَلْبَلِ أَمْ بِمَضَاجِعِ أَمَهَاتِكَ تَحْتَ الْفَرَى كَمْ عَلَلَّتْ بِكَفِّكَ وَ كَمْ مَرَّضَتْ بِبَدَنِكَ
۱۰. أَقِيلُوا ذَوِي الْمَرْءَوَاتِ عَنَّا فَمَا يُعْتَرُ مِنْهُمْ عَائِرٌ إِلَّا وَ يَدُ اللَّهِ بِيَدِهِ يَرْفَعُهُ
۱۱. أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ الَّذِي فِي يَدِكَ مِنَ الدُّنْيَا قَدْ كَانَ لَهُ أَهْلٌ قَبْلَكَ وَ هُوَ صَائِرٌ إِلَى أَهْلِ بَعْدَكَ
۱۲. قَدْ لَقِيَهِ عِنْدَ مَسِيرِهِ إِلَى الشَّامِ ذَهَابُ الْأَنْبَارِ فَتَرَجَّلُوا لَهُ وَ اسْتَدُّوا بِئْنَ يَدَيْهِ
۱۳. إِنَّهُ مَنْ وَسَّعَ عَلَيْهِ فِي ذَاتِ يَدِهِ فَلَمْ يَرِ ذَلِكَ اسْتِدْرَاجًا فَقَدْ أَمِنَ مَخُوفًا
۱۴. أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ الَّذِي فِي يَدِكَ مِنَ الدُّنْيَا قَدْ كَانَ لَهُ أَهْلٌ قَبْلَكَ وَ هُوَ صَائِرٌ إِلَى أَهْلِ بَعْدَكَ

۱-۳-۲. تصویرسازی‌های شناختی از دست

در این تحلیل «دست» به شکل مفهومی پیچیده در این حکمت‌ها ظهور می‌کند و به‌طور مکرر به‌عنوان ابزاری برای بیان قدرت، اخلاق، ایمان، تهدید، کمک و یادآوری از گذشته و دنیای مادی به کار رفته است. هر کدام از این تصاویر شناختی بازتابی از دیدگاه‌های اجتماعی و دینی در متون اسلامی هستند:

۱. دست ابزاری برای انتقال قدرت یا اختیار: در حکمت‌های ۳ و ۴ دست به‌عنوان نمادی از قدرت و اختیار در نظر گرفته شده است. در حکمت ۳ دست به‌عنوان ابزاری برای کنترل وضعیت مالی یا اجتماعی فرد دیده می‌شود. در این حکمت، قدرت فرد از طریق دست او که نمایانگر میزان ثروت و وضعیت اجتماعی اوست مورد توجه قرار می‌گیرد و اگر فرد درک درستی از این قدرت داشته باشد قادر است از مشکلات و خطرات خود بکاهد. این تصویرسازی شناختی به‌طور ضمنی بر این موضوع تأکید می‌کند که دست تنها یک عضو جسمانی نیست بلکه نماد کنترل فرد بر امور زندگی‌اش نیز هست.

۲. دست معیاری برای موفقیت یا شکست: حکمت ۴ به این اشاره دارد که اگر دست فرد در زندگی تنگ باشد و او این را آزمایشی از جانب خداوند نبیند امید خود را از دست می‌دهد. دست در این حکمت به‌مثابه معیاری برای سنجش وضعیت فرد استفاده می‌شود. تنگی دست در این حکمت نمایانگر دشواری‌های اقتصادی و اجتماعی است که فرد در آن قرار دارد. این تصویر از دست در قالب یک چالش یا آزمایش برای فرد ترسیم می‌شود و اگر فرد نتواند این آزمون را درست درک کند شکست می‌خورد.

۳. دست نمادی از عملکرد اخلاقی و انسانی: در حکمت ۵ دست نشانه‌ای از واکنش اخلاقی فرد در مواجهه با مصیبت‌ها و مشکلات مطرح شده است. ضربه زدن به پا با دست تصویرسازی‌ای است که از

خشم یا ناامیدی فرد در برابر مشکلات حکایت می‌کند. این عمل در حکمت نماد از دست دادن کنترل و بی‌اثر شدن اعمال فرد در شرایط سخت است. در این جا دست به‌عنوان ابزاری برای ابراز احساسات فردی و در نتیجه تأثیر آن بر کارنامه اخلاقی و عملی فرد نمایان می‌شود.

۴. دست ابزار نمایش ایمان: در حکمت ۶ دست به‌عنوان معیار صدق ایمان معرفی می‌شود. دست انسان در این حکمت به‌طور ضمنی نمادی از کنترل و اختیار فرد در دنیای مادی در برابر دست خداوند قرار می‌گیرد. این تصویر از دست ابزاری برای سنجش ایمان و میزان اعتماد به خداوند است. وقتی فرد ایمان خود را به خداوند می‌سپارد درواقع دست نمادی از تسلیم و ایمان در برابر قدرت الهی نشان داده می‌شود.

۵. دست نماد تهدید یا بی‌ارزشی: در حکمت ۷ دست جذامی نمادی از آلودگی یا بی‌ارزشی در دنیای مادی و تهدید از آن‌چه در اختیار فرد است معرفی می‌شود. در این حکمت تصور این‌که «خوکی در دست جذامی» باشد تصویری ذهنی از فساد و آلودگی است که می‌تواند به‌طور مستقیم با دست مرتبط باشد. دست در این حکمت نماد چیزی است در معرض آلودگی و فساد قرار می‌گیرد و تهدیدی برای فرد و دنیای او مطرح می‌شود.

۶. دست نمادی از آسیب‌پذیری در مقابل ظلم و بی‌عدالتی: در حکمت ۸ دست ابزاری برای عمل اجتماعی و اصلاحی در نظر گرفته می‌شود. در این حکمت وقتی فرد از تغییر وضعیت ناعادلانه یا اعمال ظلمی که در جامعه رخ می‌دهد خودداری می‌کند دست او ابزاری غیرفعال و بی‌اثر شناخته می‌شود. این تصویر از دست به‌عنوان نشانه‌ای از عدم تلاش برای مقابله با فساد و ظلم در جامعه به کار می‌رود.

۷. دست ابزاری برای تغییر یا شکست: در حکمت ۹ «دست» ابزاری برای اراده یا انتخاب‌های فردی معرفی می‌شود. در این حکمت فردی که دست خود را برای رسیدن به قدرت یا هدفی خاص قرار می‌دهد و سرانجام از آن هدف منصرف می‌شود، فردی ضعیف و شکست‌خورده تصویر می‌شود. دست در این‌جا عاملی تعیین‌کننده در تغییر یا شکست فرد دیده می‌شود.

۸. دست به‌عنوان نماد حافظه‌ی کنش‌مند و بازتاب‌گر تجربه گذشته: در حکمت ۱۰، دست نه صرفاً به‌عنوان عضوی جسمانی، بلکه به‌منزله‌ی تجسمی از گذشته‌ی فرد و بازتاب‌گر پیامدهای اعمال او به کار رفته است. این استعاره با فعال‌سازی طرحواره «ابزار/کنش‌گر»، به دست نقش یادآورانه‌ای می‌دهد؛ به‌گونه‌ای که فرد از رهگذر آن، هم مسئولیت اعمال گذشته‌اش را به یاد می‌آورد و هم نسبت به فریب‌ها یا لغزش‌های پیشین هوشیار می‌شود. در این کاربرد، دست حامل معنای اخلاقی است و به بازتابی از کمال یا سقوط انسانی بدل می‌گردد.

۹. دست عامل هدایت و حمایت: در حکمت ۱۱ دست نمادی از کمک و حمایت در نظر گرفته می‌شود. در این حکمت دست الهی یاری‌دهنده و رفع‌کننده مشکلات انسانی نمایش داده می‌شود و فردی که در حال شکست یا لغزش است با کمک دست خداوند می‌تواند از مشکلات عبور کند.

۱۰. دست به‌مثابه نماد مالکیت ناپایدار و زوال دنیوی: در حکمت ۱۲، استعاره دست بازنمایاننده دارایی‌های فانی و ناپایداری متعلقات دنیوی است. آن‌چه در دست انسان قرار دارد، نه نشانه‌ی تملک قطعی، بلکه

جلوه‌ای گذرا از نعمتی است که سرانجام به دیگری واگذار خواهد شد. این استعاره با فعال‌سازی طرحواره‌ی «دارایی در دست»، گذرابودن دنیا و بی‌ثباتی مالکیت را برجسته می‌سازد و نگاه نهج‌البلاغه را به ناپایداری امور مادی به صورت فشرده و نمادین بیان می‌کند.

۲-۳-۲. طرحواره‌های مربوط به دست

با تحلیل این حکمت‌ها می‌توان مشاهده کرد که دست صرفاً یک عضو فیزیکی نیست و نمادی از مفاهیم گوناگون مانند قدرت، آزمون، ایمان، درمان، مسئولیت، آسیب‌پذیری و ارزش‌های دینی و اجتماعی در نظر گرفته می‌شود. این طرحواره‌ها به طور عمیق به ساختارهای ذهنی و رفتاری افراد در مواجهه با چالش‌های زندگی و مفاهیم معنوی اشاره دارند:

۱. قدرت و تسلط: در حکمت ۳ دست به نماد قدرت و تسلط مطرح می‌شود؛ وقتی فرد در زندگی‌اش از گستردگی دست خود بهره می‌برد نباید آن را نشانه‌ای از فریب یا استدراج بداند بلکه باید آن را برکت و هدیه الهی بشمارد. در این‌جا دست ابزاری برای فراهم آوردن امکانات و داشتن تسلط در زندگی است. طرحواره قدرت بیانگر مفهوم ابزاری بودن «دست» است که فرد می‌تواند از آن برای تسلط بر شرایط استفاده کند بدون آن که فریب‌خورده یا مغرور شود.

۲. ابزار آزمون و امتحان: در حکمت ۴ دست نماد آزمون و ابتلا در نظر گرفته می‌شود؛ اگر فردی در زندگی بر اثر فشار مالی یا شرایط سخت، تنگ‌دست شود نباید آن را لزوماً و صرفاً آزمایشی از جانب خداوند ببیند بلکه باید فرصتی برای رشد و تحمل در نظر بگیرد. دست در این طرحواره در موقعیت‌های سخت معیاری جهت سنجش و آزمایش اراده و ایمان فرد به کار می‌رود.

۳. ابزار درمان و علاج: دست در حکمت ۴ نمادی از درمان و تلاش برای بهبود دیده می‌شود. وقتی فردی در شرایط دشوار به طور ناخودآگاه دستش را به روی ران خود می‌زند این عمل می‌تواند نمادی از سرخوردگی، ناامیدی یا تلاش برای کنترل و رفع مشکل باشد. در این‌جا دست نماد تلاش فرد برای درمان وضعیت دشوار است که به واسطه آن ممکن است تلاش‌ها نتیجه‌ای نداشته باشد و عمل فرد در نهایت بی‌اثر باشد.^۱

۴. ابزار ایمان و اعتماد: در حکمت ۶ دست به عنوان نمادی از ایمان و اعتماد به خداوند به کار می‌رود. این حکمت بیان می‌کند که فرد باید به جای اعتماد به آنچه که در دست خود دارد، به آنچه که در دست خداوند است اعتماد کند. در اینجا دست نه تنها به عنوان نمادی از امکانات مادی بلکه به عنوان شاخصی از ایمان به قدرت الهی و اطمینان از اراده خداوند در نظر گرفته می‌شود.

۵. ابزار ارزش‌های دینی و اجتماعی: در حکمت ۸ دست به عنوان نمادی از مبارزه با منکر و حمایت از ارزش‌های دینی و اجتماعی در نظر گرفته می‌شود. فردی که دست خود را برای از بین بردن منکر به کار

۱. در زبان فارسی و ترکی نیز ترکیب کنایی «دست بر زانو زدن» حاکی از پشیمانی بی‌فایده است. سعدی (۱۳۸۳: ۲۸۷) می‌گوید:

حذر کن ز آنچه دشمن گوید آن کن که بر زانو زنی دستِ تغاین

می‌برد، نشان‌دهنده تعهد فرد به اصلاح جامعه و ایستادگی در برابر فساد است. این طرحواره در واقع دست را ابزاری برای نشان دادن اقدام فعال در جهت اصلاح اجتماعی و دینی می‌داند.

۶. آسیب‌پذیری و خطر: در حکمت ۷ دست به‌عنوان نمادی از آسیب‌پذیری در نظر گرفته می‌شود. جمله «دنیای شما برای من کمتر از گوشتی در دست مبتلا به جذام است» نشان‌دهنده دست به‌عنوان نمادی از خطر و آسیب‌پذیری در برابر آلودگی‌ها و فسادها است. در اینجا، دست به‌عنوان وسیله‌ای که می‌تواند فرد را در معرض خطر و آلودگی‌های دنیوی قرار دهد، مطرح می‌شود.

۷. ابزار و نماد مسئولیت اجتماعی: در حکمت ۱۲ دست به‌عنوان نماد مسئولیت اجتماعی و آگاهی از گذرا بودن دارایی‌های دنیوی شناخته می‌شود. گفته شده که آنچه در دست داریم پیش از ما متعلق به دیگران بوده و پس از ما به دیگران خواهد رسید. این طرحواره دست را به‌عنوان نمادی از مسئولیت فرد در قبال ثروت و دارایی‌های دنیوی و نیز به‌عنوان ابزاری برای مدیریت منابع اجتماعی می‌بیند.

۳-۳-۲. مفاهیم انتزاعی حاصل از تصاویر و طرحواره‌های «دست»

«دست» در این حکمت‌ها نمادی از مفاهیم پیچیده و انتزاعی مانند قدرت، آزمون، ایمان، مسئولیت، تلاش‌های بی‌ثمر و زوال دنیوی مورد استفاده قرار گرفته است. این طرحواره‌ها مفاهیم پیچیده‌ای از زندگی انسان را در تعامل با دنیا و خداوند به تصویر می‌کشند. در این‌جا این مفاهیم انتزاعی را تحلیل می‌کنیم:

۱. تسلط و کنترل (حکمت/۳): کسی که دستش در زندگی باز باشد نباید آن را نشانه استدرج و فریب بداند بلکه باید آن را نشانه قدرت و تسلط در نظر بگیرد. در این‌جا دست ابزاری برای دستیابی به تسلط و کنترل در زندگی است. مفهوم انتزاعی حاصل از این تصویر این است که وقتی فرد توانایی کنترل شرایط را دارد به‌طور ناخودآگاه به سمت فریب یا غرور نمی‌رود بلکه از این قدرت، به‌عنوان برکت و مسئولیت استفاده می‌کند. این تصویر از دست به‌طور غیرمستقیم نشان‌دهنده مفهوم تسلط در ابعاد مختلف زندگی است.

۲. آزمون و امتحان (حکمت/۴): اگر کسی در شرایط سخت مالی قرار گیرد و دستش تنگ شود نباید آن را تنها آزمایش الهی ببیند بلکه باید آن را فرصتی برای رشد و تحمل در نظر بگیرد. دست در این حکمت نمادی از آزمون و امتحان مطرح می‌شود. مفهوم استنتاجی‌ای است که مرحله‌ای برای به‌چالش کشیدن فرد و رشد در برابر سختی‌ها درک شود.

۳. بی‌اثر بودن تلاش‌ها (حکمت/۵): وقتی فردی در برابر مصیبت دستش را به ران خود می‌زند، به‌طور نمادین این عمل نشان‌دهنده تلاش برای رفع مشکل است اما درنهایت ممکن است تلاش‌ها بی‌اثر باشند. دست در این حکمت نمادی از تلاش فرد در مواجهه با مصیبت‌هاست اما تصویر انتزاعی حاصل این است که گاهی اوقات این تلاش‌ها به‌نتیجه نمی‌رسد و فرد به‌صورت نمادین دست به‌کاری بی‌اثر می‌زند. این مفهومی از ناکامی و بی‌ثمری تلاش‌ها را ارائه می‌دهد.

۴. ایمان و وابستگی به خداوند (حکمت/۶): در حکمت ششم دست نمادی از امکانات مادی و دنیوی در نظر گرفته می‌شود. مفهومی که از این تصویر انتزاعی حاصل می‌شود این است که باید به جای وابستگی به دارایی‌های دنیوی، اعتماد بیشتری به اراده الهی داشت. دست در این حکمت نمادی از «آرزوهای دنیوی» است که باید در برابر قدرت الهی و اراده خداوند قرار گیرد.

۵. اطمینان و اعتماد به خداوند (حکمت/۷): دست به عنوان نمادی از آلودگی و خطر در نظر گرفته می‌شود. این تصویر از دست به طور انتزاعی نشان دهنده اطمینان فرد به خداوند است زیرا او به طور آگاهانه دنیا را با خطرات و آلودگی‌ها مقایسه می‌کند و تنها به اراده خداوند اطمینان دارد. مفهوم انتزاعی این تصویر این است که باید دنیای فانی و مادی را بی‌ارزش دانست و تنها به خداوند اتکا کرد.

۶. مسئولیت و تکلیف (حکمت/۸): دست نمادی از مسئولیت برای مبارزه با منکر و حمایت از اصول دینی و اجتماعی در نظر گرفته می‌شود. وقتی گفته می‌شود که کسی که دست خود را برای مبارزه با منکر به کار می‌برد در واقع به صورت نمادین مسئولیت و تکلیف خود را در برابر جامعه و دین انجام می‌دهد. مفهومی که از این تصویر انتزاعی حاصل می‌شود این است که دست ابزاری برای عمل به مسئولیت‌های اجتماعی و دینی است.

۷. زوال و فانی بودن دنیا (حکمت/۱۲): هر آنچه در دست داریم پیش از ما متعلق به دیگری بوده و بعد از ما نیز به دیگران خواهد رسید. این تصویر از دست بازنمایی گذرا بودن دارایی‌ها و زوال دنیای فانی در نظر گرفته می‌شود. مفهومی که از این تصویر انتزاعی حاصل می‌شود این است که هرچه در اختیار داریم نهایتاً موقتی و فانی است و باید آن را با توجه به این واقعیت بپذیریم.

۳. نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر به تحلیل استعاری مفاهیم «قلب»، «زبان» و «دست» در کلمات قصار نهج البلاغه پرداخته شد و تأثیرات اجتماعی، فرهنگی این استعاره‌ها بررسی شد. در خلال این تحلیل نتایج قابل توجهی به دست آمد که به روشنی نشان می‌دهد که چگونه امام علی (ع) با استفاده از اعضای بدن به عنوان نمادهای مفهومی، مفاهیم پیچیده انسانی و اجتماعی را به شیوه‌ای ژرف و معنادار منتقل کرده است. خلاصه نتایج تحلیل استعاری مفاهیم «قلب»، «زبان» و «دست» از این قرار است:

۱. قلب: قلب در نهج البلاغه نمادی از مرکز احساسات، ایمان و حقیقت است که بر پاکی و صداقت در روابط انسانی و ارتباط با خدا تأکید دارد. این استعاره نقش مهمی در انتقال مفاهیم معنوی و انسانی به صورت انتزاعی و قابل فهم ایفا می‌کند.

۲. زبان: زبان ابزاری برای انتقال معنا، قدرت بیان و مسئولیت‌های اجتماعی است که علاوه بر ارتباطات روزمره، در شکل‌دهی اندیشه‌های اجتماعی و اخلاقی نیز نقش کلیدی دارد.

۳. دست: دست نمادی از قدرت عملی، اراده و اقدام در زمینه‌های اجتماعی و عدالت است که به تحقق مسئولیت‌های فردی و تغییرات اجتماعی کمک می‌کند و ارتباط میان توانایی جسمانی و مفاهیم انتزاعی را نشان می‌دهد.

در مجموع، استعاره‌های «قلب»، «زبان» و «دست» فراتر از نمادهای جسمانی، به‌عنوان ابزارهایی برای بیان مفاهیم پیچیده انسانی و اجتماعی عمل می‌کنند و با ایجاد حرکت از عینی به انتزاعی، درک عمیق‌تری از شخصیت انسانی و روابط اجتماعی فراهم می‌آورند.

منابع

- نهج‌البلاغه (۱۳۷۸). ترجمه سیدجعفر شهیدی. تهران: علمی و فرهنگی.
- اونگر، فریدریش و اشمیت، هانس یورگ (۱۳۹۷). مقدمه‌ای بر زبان‌شناسی شناختی. ترجمه جهان‌شاه میرزاییگی. تهران: آگاه.
- توکل‌نیا، مریم، میرحسینی، یحیی، حسومی، ولی‌اله، و موسوی بفرویی، محمد (۱۳۹۷). کارکرد استعاره‌های مفهومی در تبیین مفهوم «خدا» در نهج‌البلاغه. پژوهش‌های نهج‌البلاغه، ۱۷(۵۸)، ۱۷۱-۱۸۹.
- داوودی، عارفه، و بهارزاده، پروین (۱۳۹۷). استعاره‌های مفهومی «بهشت» در خطبه‌های نهج‌البلاغه (پژوهش موردی از منظر زبان‌شناسی شناختی). پژوهش‌های نهج‌البلاغه، ۱۷(۵۸)، ۸۳-۱۰۶.
- سعدی، مصلح‌بن عبدالله. (۱۳۸۳). متن کامل دیوان شیخ اجل سعدی شیرازی. به کوشش مظاهر مصفا. تهران: روزنه.
- سلیمی، سیده‌فاطمه (۱۳۹۸). تحلیل شناختی استعاره در نهج‌البلاغه (بر پایه نظریه ترنر و فوکونیه). پژوهش‌نامه علوی، ۱۰(۱۱) (پیاپی ۱۹)، ۱۲۵-۱۵۰.
- عربی، موسی (۱۳۹۷). استعاره مفهومی گناه در سخنان امام علی (ع) با تکیه بر نهج‌البلاغه (رویکرد شناختی). پژوهش‌های نهج‌البلاغه، ۱۷(۵۹)، ۸۱-۱۰۶.
- کرو، آلن، و کرافت، ویلیام (۱۳۹۸). زبان‌شناسی شناختی. ترجمه جهان‌شاه میرزاییگی. تهران: آگاه.
- کوچش، زولتان (۱۳۹۸). استعاره: مقدمه‌ای کاربردی. ترجمه جهان‌شاه میرزاییگی. تهران: آگاه.
- موسوی بفرویی، سیدمحمد، و توکل‌نیا، مریم (۱۳۹۸). بررسی استعاره‌های مفهومی و طرح‌واره‌های تصویری ظرف «فوق» در زبان نهج‌البلاغه. زبان پژوهی/علوم انسانی، ۱۱(۳۲)، ۴۹-۷۶.
- نورمحمدی، مهتاب، آقاگل‌زاده، فردوس، و گل‌فام، ارسلان (۱۳۹۱). عنوان فارسی: تحلیل مفهومی استعاره‌های نهج‌البلاغه (رویکرد زبان‌شناسی شناختی) (عنوان عربی: دراسة مفاهيم الإستعارات في نهج‌البلاغه (على أساس منهج اللسانيات المعرفية). الجمعية العلمية الإيرانية للغة العربية و أدائها، ۸(۲۲)، ۱۵۵-۱۹۲.
- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford University Press.